

KEES ZANDVLIET

DE WERELD
VAN DE FAMILIE
BLAEU

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij de financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Samenwerkende Maritieme Fondsen, het De Gijselaar-Hintzenfonds en het Frederik Mullerfonds, onder auspiciën van de Dr. P.A. Tiele-Stichting.

Afbeeldingen op het omslag voor: Joan Blaeu, Wandkaart van Nederlands-Brazilië naar opmetingen en tekeningen van Georg Marcgraf en Frans Post, 1647 (detail). Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek. Joan Blaeu en Geertruit Vermeulen, 1663. Pendantportretten door Jan van Rossum (details). AM.

Afbeelding op het omslag achter: Zeelandia op het eiland Taiwan, waterverftekening in de atlas Van der Hem, ca. 1667 (naar een origineel van ca. 1644). Wenen, Nationalbibliothek.

Opmaak omslag en binnenwerk: Margreet van de Burgt

ISBN 978 94 6249 941 6

E-ISBN 978 94 6249 942 3

NUR 694

© 2023 K. Zandvliet, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Voskuil, identiek met Maarten Koning in zijn autobiografische roman, verwijst hier naar zijn archiefonderzoek en gebruik van kaarten, onder andere bij de kaartenafdeling van het toenmalige Algemeen Rijksarchief, mijn werkplek vanaf 1975, voor zijn boek *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis*. Arnhem 1979.

‘Wat vond u nu het leukste van het schrijven van dat boek?’ vroeg Lutje Schipholt.

Maarten dacht na. ‘Het archiefonderzoek naar de zestiende- en zeventiende-eeuwse kaarten.’

‘Ja, dat is mooi materiaal.’

‘Dat ook, maar vooral omdat je je op zo’n archief zo veilig voelt,’ legde Maarten uit.

‘Je zit daar, je hebt een alibi, niemand die je wat kan maken.’

J.J. Voskuil, *Het Bureau* (7 dln., Amsterdam, 1996-2000) IV, p. 928.

INHOUD

INLEIDING 9

1 WILLEM JANSZ (BLAEU) – TOEPASSER VAN WETENSCHAP 13

Maagschap 14

Globe- en instrumentmaker 20

Boekhandelaar en -uitgever gevestigd Op 't Water 26

Draaiende wind 37

Medewerkers en partners 44

Opgroeïende kinderen en de verleiding van Italië 54

Geertruit uit Gouda 58

De *Atlas Appendix* en een opvolger voor vader Blaeu 62

Een nieuwe impuls dankzij de voc 69

2 JOAN I – PATER FAMILIAS, MANAGER EN BESTUURDER 79

Drukkerij en woonhuis aan de Bloemgracht 79

De overgang naar Joan en Cornelis Blaeu 81

Ouders dood; kinderen getrouwd 85

Jacob Blaeu, Anna Maria Soetens, Alexander Hartung en de raadsheer Willem Goes 95

Schaalvergroting 103

Te midden van Amsterdamse regenten en als pater familias 114

De dood – altijd dichtbij 134

Steden en kastelen 141

De atlas vermenigvuldigd 146

Omzet en netwerk 153

Groot, groter, grootst – mooi, mooier, mooist 157

De *Atlas Maior* en de stedenboeken van Italië 172

Monopolist in globen 180

Imperial overstretch 183

Kaarten voor de voc 186

Grondbezitter in Holland en handelaar-kolonisator overzee 191

Cosimo III de' Medici op bezoek in Amsterdam 211

Rampjaar 1672 219

Susanna Veselaer, de weduwe Schipper 229

3 ZONEN EN DOCHTERS – LEVEN OP STAND 233

Een zwart schaap en een beunhaas 233

Pieter Blaeu – heer van stand 246

Louisa Blaeu en haar rijke nazaten 249

Van Joan Blaeu II naar Twickel 262

Rotterdamse en Schiedamse bestuurders 270

4 LIEFHEBBERS VAN EXTRA LUXE BLAEU-ATLASSEN 275

Dirck Hillensberg (1628-1682) 280

Michiel Louysz van Bergen van der Grijp (1635-1688) 281

Paolo van Uchelen (ca. 1641-1702) 284

Frederik Willem van Loon (1644-1708) 286

Ameldonck Block (1652-1701) 287

Jan Bus (ca. 1660-1702) 293

TOT BESLUIT 297

BIJLAGE I GENEALOGIEËN 301

Het 'stamhuis' van de familie Blaeu met enkele verwante families 301

De nazaten van Willem Jansz Blaeu en Maritgen Cornelisdr 304

Familie en voorgeslacht van Geertruit Vermeulen 309

De familie van Anna Maria Soetens 312

De familie van Adolf Visscher 313

Doopsgezinde relaties 315

BIJLAGE II TIJDLIJN 320

DANKWOORD 322

ANNOTATIE 324

GEBRUIKTE AFKORTINGEN EN LITERATUUR 359

INDEX OP PERSOONSNAMEN EN TOPOGRAFISCHE NAMEN 368

INLEIDING

In 1798 beschreef de Japanse geleerde Honda Toshiaki hoe de Nederlanders anderhalve eeuw eerder de kennis over de wereld verspreidden. Zij maakten volgens hem toen enorme, gegraveerde wereldkaarten. Die rolden ze op en stopten ze in met pek en textiel waterdicht afgesloten kokers. Die kokers gooiden ze in de Atlantische en de Stille Oceaan waarna deze op allerlei plekken in de wereld aanspoelden. Zo ook in Japan. Een van die kaarten kwam in het bezit van de daimio van Satsuma. Een andere wereldkaart kwam terecht in het observatorium van de shogun. Die laatste wereldkaart, aldus nog steeds Toshiaki, was ingekleurd met goud en zilver en met rode en groene tinten en indertijd door de Nederlanders in de eerste helft van de achttiende eeuw cadeau gedaan aan de shogun.

Inderdaad bevinden zich in Japan, nu in het Nationaal Museum van Tokio, enkele prachtig ingekleurde Nederlandse wereldkaarten (zie p. 168–169). Hoewel dit verhaal van Toshiaki wat die kaarten in kokers betreft een fabel is, typeert zijn weergave van de geschiedenis op fraaie wijze de dominante positie van de Nederlandse uitgeverij en cartografie in het midden van de zeventiende eeuw.* Die uitgeverswereld bevond zich op één vierkante kilometer rondom de Dam in Amsterdam. De voornaamste uitgever en cartograaf daar was Joan Blaeu: uitgever, kaartenmaker van de voc, raad in de vroedschap van Amsterdam, centrale figuur in zijn familie- en vriendenkring en spil in een netwerk van Nederlandse, Europese en overzeese correspondenten.

De kennis over de familie Blaeu is enerzijds groot en anderzijds toch nogal fragmentarisch. Dat komt omdat veel studies over de Blaeus specialistisch van aard zijn, omdat weinig bronnenmateriaal bewaard bleef en omdat datgene dat wel overbleef, verspreid ligt in een groot aantal bibliotheken, musea en archieven. Van de Blaeus is geen familie- en geen bedrijfsarchief overgeleverd zoals dat er wel is van het uitgevershuis Plantijn-Moretus in Antwerpen. Gelukkig is in dat laatste archief veel van de correspondentie tussen dat uitgevershuis en de Blaeus wel bewaard. Veel van wat de Blaeus maakten, zowel in handschrift als in druk, bleef weliswaar bewaard maar niet of onvolledig in Nederland. Materiaal van de Blaeus, al of niet getooid met

een gefingeerd adres, was in Nederland en in het buitenland langere tijd bovendien niet zo gemakkelijk te traceren vanwege slecht toegankelijke of niet-gecatalogiseerde collecties. Deels is dit vandaag de dag nog steeds het geval. Veel werk is echter verzet om de productie van de Blaeus beter te leren kennen. Onderzoekers afkomstig uit uiteenlopende disciplines – zoals de historisch cartografen Marijke Donkersloot-de Vrij, Peter van der Krogt, Günter Schilder en Djoeke van Netten en de boekhistorici Gloria Moorman, Andrew Pettegree en Arthur der Weduwen – brachten de kennis over de productie van de Blaeus in de afgelopen decennia op een veel hoger niveau.

Dat de kennis nog fragmentarisch is, mag extra spijtig worden genoemd gezien het feit dat ‘Blauw’ als venster zowel deel uitmaakt van de Canon van Nederland als van de Canon van Amsterdam. Beide canons bestaan uit 50 vensters en zij werden samengesteld door gezaghebbende commissies onder voorzitterschap van respectievelijk Frits van Oostrom (en James Kennedy) en Piet de Rooy. In 2003 plaatste Unesco de 46-delige atlas van Laurens van der Hem, samengesteld op basis van Blaeus atlanten en stedenboeken en diens archief van getekende kaarten, op de werelderfgoedlijst. Daarnaast is er het historische feit dat het in 2023 precies 350 jaar geleden is dat Joan Blauw overleed. Hoogste tijd dus om de familie Blauw opnieuw onder de loep te nemen.

In dit boek wordt gepoogd een nieuw overzicht te bieden van de familie Blauw, gebaseerd op de literatuur die er over hen is verschenen. Daarnaast worden accenten gelegd en toegevoegd, voortvloeiend uit archiefonderzoek en omdat ik enkele aspecten tot op heden onderbelicht vond.

In dit werk wordt de familie Blauw meer vanuit hun eigen tijd benaderd. Wat waren hun ambities en drijfveren? Waarom was Willem Jansz Blauw een wiskundig geschoold ondernemer zonder bestuurlijke carrière en kunnen wij zijn zoon en enkelen van zijn kleinkinderen typeren als regenten met een fascinatie voor Italië? Waarom wijdden eerdere auteurs geen aandacht aan leden van de familie Blauw in de achttiende eeuw?

Door te kijken via de bril van toen is er meer oog voor aspecten die niet direct met de uitgeverij en de kaartenmakerij te maken hebben en voor broers en zussen die geen rol speelden in de boekhandel en uitgeverij. Wie heeft ooit gehoord van Joans broer, de op Europese schaal opererende koopman Jacob Blauw en diens minstens zo ondernemende echtgenote Anna Maria Soetens? Dit boek besteedt aandacht aan de vrouwen in de familie Blauw, zowel in de context van het uitgeversbedrijf als daarbuiten, en aan enkele andere opmerkelijke vrouwen in hun kring, zoals de dichtster en boekhandelaar Katharina Lescaille en de uitgever en boekhandelaar Susanna Veselaer.

Door de benadering van de familie Blauw vanuit hun eigen tijd is er ook meer aandacht voor hun sociale positie en nevenactiviteiten, zoals vetweiderij en Atlantische handel, en de wijze waarop zij zich gaandeweg positioneerden te midden van de elite van hun tijd, te midden van de welgestelde regenten, kooplieden, kunstliefhebbers in de Republiek en te midden van welgestelde liefhebbers en machthebbers in het buitenland. In spiegelbeeld ontstaat daarmee ook een beeld van liefhebbers en vorsten voor wie de dure en kunstzinnige producties van de firma Blauw bijdroegen aan hun kennis, kunstzin en status.

Door het onderzoek naar de familie Blaeu in brede zin en door de aandacht voor netwerken dreigt de lezer te worden overspoeld door biografische details en jaartallen. Ik heb gepoogd dit onder controle te houden door enkele genealogische bijlagen toe te voegen waarin veel personen die in het boek voorkomen in hun onderling verband worden geplaatst en door het opnemen van een tijdlijn met de belangrijkste gebeurtenissen in het leven van de familie Blaeu.

* Jacobs (1983) p. 4. Zie over Honda Toshiaki ook Keene (1969). De schenking van de wereldkaart van Blaeu, volgens Honda Toshiaki in de eerste helft van de achttiende eeuw, zal kort na 1650 hebben plaatsgevonden. Zie over Blaeus wereldkaart in het Nationaal Museum van Tokio: Debergh (1983).

Hoofdstuk 1

WILLEM JANSZ (BLAEU) – TOEPASSER VAN WETENSCHAP

De tweede zoon van Willem Jacobsz, Jan Willemsz, is net als zijn vader haringhandelaar. Hij vestigt zich in Uitgeest en later in Alkmaar. Uit zijn huwelijk met Stijntje van Uitgeest wordt in 1571 Willem Jansz (Blau) geboren. Het ligt voor de hand dat de ouders van Willem met elkaar kennismaakten in Uitgeest.

Haringhandel in Uitgeest is tegenwoordig wat lastiger voor te stellen. Op het eerste gezicht lijkt Uitgeest immers ver van zee te liggen, maar dat was in de zestiende en zeventiende eeuw anders. Via verschillende waterwegen was Uitgeest goed bereikbaar met binnenvaart- en zeeschepen. In Uitgeest werden voor die activiteiten de schepen gebouwd. Haringvissers en vrachtaavarders hadden hun thuisbasis in Uitgeest en vandaar vertrokken met regelmaat schippers, stuurlieden en andere bemanningsleden naar zee.

Uitgeest is in het midden van de zestiende eeuw een dorp met zo'n 135 huizen en ruim 600 inwoners. In de volgende 35 jaar neemt het aantal inwoners echter met 150 af en staan er 40 huizen minder. In de tussentijd heeft het dorp zwaar te lijden van overstromingen, huizen die tijdens het Beleg van Alkmaar door de Spanjaarden in brand zijn gestoken en moordpartijen door dezelfde Spanjaarden. Alle reden dus voor de ouders van Willem Jansz om in het begin van de jaren 1570 te vertrekken naar elders. De jonge Willem Jansz Blau groeit op in Alkmaar, de stad die, als hij nog maar twee jaar oud is, een lang beleg van de Spaanse troepen weerstaat. In 1576 vertrekken de Spanjaarden om niet meer terug te keren. Het is de eerste Hollandse stad die erin slaagt de aanvallen van de Spanjaarden af te slaan.

Bij de geboorte van Willem Jansz in Alkmaar bevinden de Nederlanden zich in militair en religieus opzicht in een onoverzichtelijke situatie. Anno 1571, het geboortjaar van Willem Jansz, speelt zich op het huidige Belgische en Nederlandse grondgebied en in de wateren daaromheen een strijd af tussen calvinistische opstandelingen en het katholieke, Spaans-Habsburgse gezag en daarmee voor een belangrijk deel ook een strijd tussen al dan niet aan het centrale gezag loyale adel, steden en gewesten. Juist de stad Alkmaar beslist al vroeg in de jaren van de Opstand, die uiteindelijk zal uitlopen op een tot 1648 voortslappende oorlog, de zijde te kiezen van de Opstand en daarmee aan de zijde van Willem van Oranje te strijden tegen de koning van Spanje. Het is

Het wapenschild van de familie Blaeu, begin 18de eeuw. NHA, FA Van Styrum, inv.nr. 3, folio 39.

de inleiding voor een redelijk snelle omwenteling van steden in het gewest Holland om zich stuk voor stuk aan te sluiten bij de Opstand. Die ontwikkelingen maken Holland, en niet het tot dan toe belangrijkste gewest Vlaanderen in de Nederlanden, tot het centrum van de Opstand. Die centrumpositie heeft onverwachte gevolgen voor Amsterdam, tot 1570 een belangrijke havenstad maar ten opzichte van Antwerpen toch een havenstad in de periferie.

Vanaf de jaren 60 en 70 van de zestiende eeuw wordt de handel vanuit Amsterdam bemoeilijkt door de Opstand tegen het Spaanse gezag. De oorlog in de Nederlanden heeft daarbij de kenmerken van een burgeroorlog. Amsterdam functioneert bijvoorbeeld als strategische voorpost van het Spaanse leger in de militaire operaties tegen steden als Alkmaar en Haarlem. Op de Zuiderzee vechten Amsterdamse schepen zij aan zij met Spaanse schepen tegen de vloot van opstandige steden als Hoorn en Enkhuizen.

Als Amsterdam zich in 1578 ten slotte toch aansluit bij de Opstand en het gewest Holland in de volgende decennia steeds minder direct last heeft van oorlogshandelingen, komt Amsterdam verrassend tevoorschijn als het nieuwe centrum van handel. Voor de oorlog gevluchte Amsterdammers keren terug en Joodse en Vlaamse immigranten geven de stad extra impulsen om zich niet te beperken tot handel in West-Europese wateren maar de blik ook te richten naar de Middellandse Zee en richting Amerika, Afrika en Azië. Amsterdam neemt de positie van Antwerpen over.

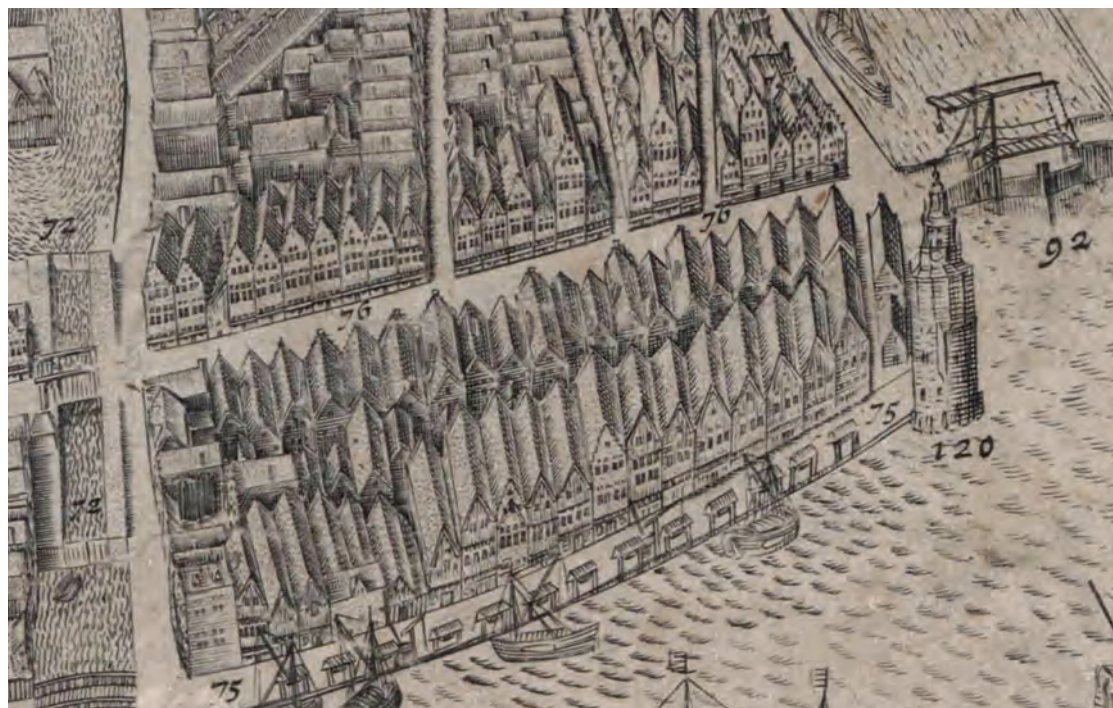
MAAGSCHAP¹

De wortels van de familie Blaeu liggen in het noorden van Holland. Daar werd Willem Jansz' grootvader Willem Jacobsz, bijgenaamd 'Blauwe Willem', omstreeks 1500 op het eiland Wieringen geboren. Hij trouwt Anna Jansdr die in de Amsterdamse bronnen opduikt omdat zij de

leer van Menno Simons aanhangt, de grondlegger van een geweldloze doopsgezinde richting. In 1544 verbannen de autoriteiten haar voor vier maanden uit de stad, veroordelen haar tot een geldboete en verplichten haar, wij zouden het nu een taakstraf noemen, om mee te lopen in de jaarlijkse processie ter ere van het Mirakel van Amsterdam.²

De bijnaam Blauwe Willem zweeft lange tijd rond in de volgende generaties totdat Willem Jansz Blaeu die bijnaam in 1621 verheft tot zijn achternaam. Willem Jacobsz begon een haringhandel aan de Nieuwendijk (huidig nr. 19) in Amsterdam. Het pand waar hij zich vestigde stond bekend als De Witte Voet.³ Het ging om een huis aan de Nieuwendijk met daarachter een pakhuis dat doorliep tot aan het IJ. Binnenkomende schepen konden hun vracht dus laden en lossen op enkele meters van het pakhuis.

Het bedrijf van Willem Jacobsz werd na diens overlijden voortgezet door zijn oudste zoon Jacob Willemsz (1525-1589). Vervolgens kwam dit huis met haringpakhuis enkele jaren in handen van Jacobs weduwe om vervolgens in 1591 door koop over te gaan in handen van haar schoonzoon, Cornelis Pietersz Hooft.⁴ Dat de familie Hooft via Hoofts echtgenote Anna Jacobsdr Blaeu het huis De Witte Voet in handen kreeg, verbond latere generaties Blaeu nog wat nadrukkelijker met die machtige familie.⁵ Het uithangbord zou een generatie later, waarschijnlijk omstreeks 1655, als een witte of zilveren voet een centrale plek krijgen in het wapenschild van de familie Blaeu. Soms verschijnt bovendien een stralende zon boven in het wapenschild. Die zon, net als de rest van het schild misschien naar ontwerp van Michel le Blon, verwijst naar de winkel In de Vergulde Sonnewyser. Met die keuze voor een schild met centraal De Witte Voet verbond de familie Blaeu zich met de familie Hooft en met een familiegeschiedenis die

Cornelis Pietersz Hooft en Anna Jacobsdr Blaeu, door Cornelis van der Voort, 1622. AM.

hen terugvoerden naar Amsterdam halverwege de zestiende eeuw. In zekere zin verplaatste de familie Blaeu van het midden van de zeventiende eeuw daarmee ook de historische relatie met Alkmaar of Wieringen wat verder naar de achtergrond.

De jeugd van Willem Jansz speelt zich af tegen de achtergrond van oorlog, de bevrijding van oorlogsgeweld in Holland en de snelle opkomst van Amsterdam als centrum van Europese handel en van wereldhandel. Hij lijkt voorbestemd om koopman te worden. Omstreeks 1590 gaat hij in de leer bij zijn oom, de latere Amsterdamse burgemeester Cornelis Pietersz Hooft.⁶ Deze grote koopman Hooft specialiseerde zich vanuit Amsterdam in haring- en graanhandel. Hoewel Hooft in Amsterdam was geboren, koos hij er in de jaren vóór 1578 noodgedwongen voor om elders te wonen. Zijn sympathie lag bij de Opstand. Daarom woonde hij vanaf 1569 eerst in Danzig en het Pruisische Koningsbergen aan de Oostzee (nu Kaliningrad in Rusland) en later in Hoorn, alvorens in 1578 terug te keren naar Amsterdam. Daar behoorde hij al snel tot de rijkste kooplieden van de stad en verwierf hij in 1584 een plaats in de vroedschap.⁷ In 1588 werd hij voor het eerst benoemd tot een van de vier burgemeesters. Nadien speelde hij 30 jaar lang een belangrijke rol in het centrum van de Amsterdamse politiek. Omdat de familie Hooft voor Willem Blaeu en zijn zonen van belang was, is het nuttig wat nader naar die familie te kijken. Weliswaar keerde Cornelis Pietersz Hooft in 1578 terug naar Amsterdam, maar dat gold niet voor alle familieleden. Wel werd Amsterdam opnieuw het centrum van de verschillende handelsactiviteiten van de familie. Twee broers van Hooft bleven na de periode van ballingschap

in Danzig wonen en vertegenwoordigden daar de familiebelangen. Drie neven van de familie Hooft vestigden zich als handelsagenten in Bergen in Noorwegen, La Rochelle in Frankrijk en Aveiro in Portugal. De vestigingen in de verschillende havenplaatsen hadden tot doel in een voortdurende aanvoer van zout, vis en graan te voorzien. Anders dan bijvoorbeeld de familie Bicker maakte Hooft niet de stap naar handelsactiviteiten in de wereld overzee. Zijn betrokkenheid bij de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (voc) beperkte zich tot het substantieel investeren in een aandeel in die Compagnie.⁸

Religie speelde bij dit alles een ondergeschikte rol. Niet alleen handelde de familie Hooft op landen met verschillende dominante religieuze voorkeuren, ook de betrokken leden van de familie Hooft hadden verschillende religieuze voorkeuren. C.P. Hooft zelf stond nogal sceptisch tegen al te stellige religieuze overtuigingen. Van de steile calvinistische dominee en geograaf Petrus Plancius moest hij niets hebben en na zijn terugkeer in Amsterdam weigerde Hooft zich aan te sluiten bij een kerkgenootschap. Dat verklaart ook dat hij er, ondanks zijn calvinistische achtergrond, niet zoveel moeite mee had om in 1578 in het huwelijk te treden met de doopsgezinde Anna Jacobsdr Blaeu. Een grote stap zal dit voor Hooft ook niet geweest zijn omdat hij aan de Nieuwendijk was opgegroeid tussen een in religieus opzicht zeer gemengde buurt. Belangrijk voor Hooft in zijn politieke stellingname was daarnaast dat hij absoluut niet wilde dat de Calvinistische Kerk zich boven het stadsbestuur verheven zou voelen waardoor de dominees politieke invloed zouden krijgen.⁹ Voor Willem Blaeu waren Hooft en later diens zoon Pieter Cornelisz Hooft vertrouwenspersonen en zij zullen wellicht in de eerste jaren van Blaeus vestiging in Amsterdam hem ook bijgestaan hebben met leningen.

P.C. Hooft nam op zijn zeventiende in 1598 afscheid van Amsterdam om er pas drie jaar later weer terug te keren. Tijdens zijn grand tour leerde hij Frankrijk en Italië goed kennen. Waar vader Hooft nog de wat sobere koopman was die zich thuis voelde in het Amsterdam van haring en graan, zo werd Hooft junior de man die zich bewoog in het Amsterdam dat zich manifesteerde als de nieuwe handelsmetropool van de wereld. De jonge Hooft voelde zich zowel op zijn gemak in Italië als in de Nederlanden en zowel in de kringen van kooplieden als die van wetenschappers, de adel en de Oranjes.

Opdracht aan Cornelis Pietersz Hooft. Detail van de wereldkaart op atlasformaat van Willem Jansz Blaeu, 1606. RM.

Wereldkaart op atlasformaat opgedragen
aan Cornelis Pietersz Hooft, 1606. RM.